

چگونگی تفسیر و امام رضا (ع)

و امیده حمامی*
مصطفی عباسی مقدم**

چکیده

در آثار نوشته و بیانات گرانقدر امام رضا (ع) مطالب و موضوعاتی پیرامون قرآن، تفسیر آیات و چگونگی برداشت از قرآن و پاسخگویی پرسش‌ها و نیازهای عصر بر مبنای آموزه‌های وحیانی دیده می‌شود که محققان و مفسران در مباحث مختلف قرآنی و فقهی به مطالعه و بررسی آنها می‌پردازند. در یک تقسیم‌بندی احادیث را به دو بخش تقسیم کرده‌اند: اول: مسائل آزمونی - افراد، امامت امام (ع) را به آزمون می‌گذاشتند - دوم: مسائل شرعی روزمره - مجموعه سؤالات در باب فقه، تفسیر، مسائل اخلاقی و اعتقادی و در این مقاله برآنیم تا به چگونگی تبیین و تفسیر قرآن توسط امام رضا (ع) اشاره‌ای داشته باشیم و از انوار متعالی آن حضرت بهره‌مند گردیم. **کلید واژه‌ها:** امام رضا (ع)، قرآن، تفسیر، روایات.

* کارشناسی ارشد علوم قرآنی - مدرس دانشگاه پیام نورقم - .

** دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس - عضو هیات علمی دانشگاه کاشان - .

مقدمه

همزمان با نزول قرآن کریم، پیامبر اسلام (ص) به تبیین واژگان، آیات و حقائق قرآن برای صحابه و دیگر مسلمانان می پرداختند. به گونه ای که تعدادی از اصحاب، به عنوان مفسر قرآن مشهور شدند. بعد از رحلت حضرت رسول (ص)، امام علی (ع) وارث علم نبی (ص) گشته و آنچه از پیامبر (ص) دریافت کرده بودند به امامان (ع) پس از خویش به ارث گذاشتند.

امام رضا (ع) در زمان خویش بسیاری از آیات قرآن را تفسیر و تبیین کردند. ایشان معارف گوناگون قرآن از جمله مباحث فقهی، کلامی، علمی به ویژه علم طب، عقیدتی، تفسیر آیات قرآن، را در قالب پرسش و پاسخ، روایت تفسیری منقول از ائمه (ع) پیشین و... ارائه کردند. این مباحث در کتب روایی و تفسیری شیعه جمع شده و به دست ما رسیده است. در این مجال کوتاه برآنیم به چگونگی تبیین و تفسیر قرآن توسط امام رضا (ع) اشاره ای داشته باشیم و از انوار متعالی آن حضرت بهره مند گردیم.

الف: رسالت تبیین قرآن:

قرآن در اندیشه، گفتار و کردار اهل بیت (ع) تجسم و عینیت تمام یافته است و سیره کریمانه و سخن حکیمانه آنان، مستقیم و یا غیرمستقیم تبیین کننده کتاب الهی در ابعاد گوناگون است.

رسول اکرم (ص) اسلام را استوار ساخت و رسالت تبیین قرآن را به نیکوترین شیوه به انجام رساند و در گفتار و کردار، آینه تمام نمای قرآن بود. پس از او علی بن ابی طالب (ع) پرورش یافته دامان پیامبر (ص) و آینه تمام نمای او بود که سر سلسله وارثان قرآن می باشد. کسی که همیشه با حق و حق همیشه با اوست. باب حکمت و دروازه شهر علم این میراث در میان خاندان نبوت (ص) دست به دست گشت تا به هشتمین اختر تابناک آسمان امامت و ولایت رسید و آن امام، وارث کتاب الهی و تفسیر کننده راستین قرآن شد.

دوران حیات پربار امام رضا (ع) عصر شکوفایی علم و دانش بود. بخش عمده ای از گفتار و سیره امام (ع) به شکل مستقیم یا غیرمستقیم به شرح و تبیین و عینیت بخشیدن کتاب خدا اختصاص دارد.

آنچه از ایشان در ابواب مختلف فقه یاد شده، به گونه ای به تبیین و تفصیل آیات الأحکام و أوامر و نواهی الهی است؛ یا آنچه درباره توحید، نبوت، امامت، معاد، ایمان و کفر و دیگر مسائل اعتقادی بر جای مانده است، شرح و بسط معارف اعتقادی قرآن است. اندرزها، آداب، و اخلاق کریمانه امام رضا (ع) حکایت گر آیه های قرآن است. کوتاه سخن این که قرآن در اندیشه، گفتار، و کردار امام رضا (ع) تجسم و عینیت تمام یافته است.^۱ در ادامه به مواردی از این روایات اشاره می شود:

روایات امام رضا (ع) در باب اهمیت قرآن

۱. ریان بن صلت از حضرت پرسید: نظر شما درباره قرآن چیست؟ امام (ع) فرمود: «کلام الله لا تتجاوزوه و لا تطلبوا الهدی فی غیره فتضلوا؛ قرآن کلام خداست. از آنچه او گفته است، فراتر نروید و هدایت را در غیر او نجوید که گمراه می شوید». این سخن امام (ع) روشن می سازد که هدایت و راه سعادت در تمسک به آموزه ها و داده های قرآن است و پیشی گرفتن برآن و پس ماندن از آن، گمراهی است. چرا که قرآن کلام خدا و حق خالص است. «فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ» (یونس، ۳۲/۱۰)؛ «و بعد از بیان این راه حق چه باشد غیر گمراهی».^۲

۲. روایاتی از حضرت رضا (ع) درباره شفا بخشی و امان بخشی قرآن وارد شده است. از جمله در کتاب مکارم الاخلاق آمده است که آن حضرت فرمود: «هنگامی که از امری خوف داشتی، صد آیه از قرآن را به انتخاب خودت بخوان، سپس سه مرتبه بگو: اللهم اكشف عني البلاء؛ پروردگارا، این بلا را از من بازگردان».^۳

۳. نمونه هایی از سخنان آن حضرت (ص) درباره فضیلت برخی آیه ها و سوره هاست. از جمله آن که فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» به اسم اعظم الهی از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیکتر است».^۴

روایات امام رضا (ع) در باب علوم قرآن

۱. ترتیب نزول: امام رضا (ع) فرمود: «از پدرم شنیدم که از پدرش حکایت می کرد که نخستین سوره ای که نازل شد «أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ» [العلق، ۹۶/۱] و آخرین سوره ای که نازل

شد «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ» [النصر، ۱۱۰/۱] بود.^۵

۲. محکم و متشابه: امام رضا (ع) فرمود: «هرکس متشابه قرآن را به محکمش بازگرداند، به راه راست راهبری می شود... در اخبار ما نیز متشابهاتی همانند متشابهات قرآن و محکماتی همانند محکمت آن وجود دارد. پس متشابهات آن را به محکماتش ارجاع دهید و از متشابه آن بدون در نظر گرفتن محکم، پیروی نکنید که گمراه می شوید».^۶

۳. نظم و اعجاز قرآن: همواره نظم و اعجاز قرآن را با اهمیت دانسته و از آن به عظمت یاد می کند.^۷

۴. شأن نزول: از امام رضا (ع) روایت هایی در شأن نزول برخی از آیه ها و سوره ها وارد شده است. آن حضرت از پدران نقل می کند که آیه: «الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً» [البقرة، ۲/۲۷۴] درباره علی (ع) نازل شده است.

در تفسیر سوره: «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى» حضرت می فرمایند: «این سوره درباره ابو دحداح است که درخت خرماي شخصی بخیل را که در خانه مرد انصاری بود و موجب اذیت او می شد، در عوض خانه اش خرید و به آن مرد انصاری واگذار کرد».^۸

رفع شبهات مردم از آیات قرآن

مردم نیاز داشتند که ظواهر آیات الهی شرح و تفسیر شود و امام رضا (ع) با آوردن جملات چند در ذیل آیات الهی به معنا کردن واژگان، اصطلاحات و عبارات قرآن و بیان مقصود خداوند می پرداخت. برای مثال:

۱. امام هشتم از پدران از امام علی (ع) درباره «أَكَالُونَ لِلسُّحْتِ» (المائدة، ۴۲/۵)؛ «آنان خورندگان مال حرامند». روایت می کنند: «مقصود از حرام خوار و رشوه خوار، کسی است که برای برادر مومنش کاری انجام می دهد و سپس هدیه ای او را می پذیرد».^۹
۲. امام رضا (ع) درباره «فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» (الحجر، ۸۵/۱۵)؛ «اکنون از این منکران نیکو درگذر»؛ فرمود: «صفح جمیل گذشتی است که در او مؤاخذه و عتاب نباشد».^{۱۰}

تعیین مصداق و تطبیق آیه

برخی مفاهیم در قرآن کریم با عنوان کلی آمده و نیازمند تعیین مصداق است. از

سویی هم فرا زمانی و هم فرا قومی است. که در همه زمان ها آیات آن تطبیق پذیر بوده است. امام رضا (ع) آیات فراوانی از قرآن را بر اهل بیت (ع) تطبیق داده است که گاهی آنان مصداق مخصوص، گاه مصداق برجسته و کامل آیه اند. برای مثال:

۱. در ذیل آیه: «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ» (آل عمران، ۱۸/۳) امام هشتم فرمود: «هو الامام»؛ یعنی: امام معصوم (ع) تمام ترین و کاملترین مصداق اولوالعلم است، زیرا دانش آنان برگرفته از دانش خدا و رسول (ص) اوست و آنان به سرچشمه علم و معرفت، دسترسی دارند و دیگران از فیض وجودشان به معرفت صحیح و کامل دست می یابند. ۱۲

۲. درباره «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (التوبة، ۱۱۹/۹) از امام پرسیده شد؟ فرمود: «مقصود از صادقان امامان اند».

۳. آیه «قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» (الرعد، ۴۳/۱۳) مقصود از «مَنْ عِنْدَهُ» امام علی (ع) است. ۱۳

استناد به قرآن

امام رضا (ع) در بسیاری از موارد در ضمن یا ذیل سخن خود، آیه های قرآن را به قرآن کریم مستند می کرد. گاه در تأیید سیره خویش از قرآن شاهد می آورد. امام رضا (ع) در حدیث معروف امامت به ۲۳ آیه از قرآن مجید به طور صریح اشاره می کند. و شاء روایت می کند: از آن حضرت پرسیدم: فدایت شوم، درباره «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»؛ (النحل، ۱۶/۴۳ و: الانبیاء، ۲۱/۷)؛ «اگر نمی دانید از اهل ذکر سؤال کنید». چه می فرمایید؟ امام رضا (ع) فرمود: «ما اهل ذکر هستیم. از ما سؤال کنید». ۱۴

تبیین احکام در پرتو قرآن

امام خود منبع و مرجع تبیین احکام دین است. در بسیاری موارد، نظر خود را در بیان احکام به قرآن کریم مستند کرده اند. روایت امام هشتم (ع) در آیات الاحکام و فقه القرآن فراوان است.

أبو القاسم فارسی گوید: به امام رضا (ع) عرض کردم: خداوند در کتابش می فرماید:

«فَامْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ» [البقرة، ۲/۲۲۹]؛ «طلاق دوبار است و پس از آن باید زن را به خوبی نگاه داشت یا به شایستگی آزاد کرد». مقصود از آن چیست؟ امام فرمود: «فَامْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ» نگه داشتن به خوبی؛ یعنی: آزار ندادن همسر و پرداخت نفقه او و اما «تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ» به شایستگی رها کردن؛ یعنی: طلاق دادن طبق آنچه خدا مقرر فرموده است». ۱۵.

ب: تفسیر امام رضا (ع) به درخواست مخاطب:

تفسیر در لغت به معنای ایضاح و تبیین است و از این باب است گفته خداوند «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا» (الفرقان، ۲۵/۳۳)؛ «و هیچ مثلی از داستان سرایی ها برای تو نمی آورند مگر آن که ما برای تو [ای محمد (ص)] آوریم در برابر آن به آنچه حق است، با بیان روشن تری که بهتر از آن، محتوای عالی و ارزنده را واضح و روشن می کند».

در قاموس گوید: تفسیر به معنای آشکار کردن و پرده برداری از پوشیده است.

در لسان العرب آمده: تفسیر کشف مراد و مقصود گوینده است از لفظ مشکل.

اما در اصطلاح تفسیر قرآن همان علم فهم قرآن است. شیخ طوسی مراد از تفسیر قرآن را دانستن معانی و مقاصد آن و اغراض گوناگون آن می داند. ۱۶

پس تفسیر قرآن علمی است که کتاب منزل بر پیامبر اسلام با آن فهمیده می شود. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان گوید: تفسیر بیان معانی آیات قرآنی است و کشف از مدالیل آنها بر طبق مذهب اثناعشر به علم تفسیر با تفسیر قرآن، همان تفهیم مراد الله است از قرآن مجید در حد مستطاع بشر، مستند به قواعد لسان العرب و اسلوب آن، غیرمعارض با کتاب و سنت و اجماع.

اولین مفسر قرآن مجید، خداوند متعال است و دومین مفسر قرآن شخص رسول الله (ص) است و سومین مفسر خود قرآن است. چنان که در خبر آمده است «القرآن یفسر بعضه بعضاً»: بعضی از قرآن بعضی دیگر آن را تفسیر می کند. و چهارمین مفسر قرآن اهل بیت عصمت (ع) می باشند.

اولین مکتبی که آغاز تدوین تفسیر قرآن است همانا مکتب اهل بیت (ع) می باشد و

امتیازش انتساب به رسول الله (ص) و منزّه بودن از هر گونه آرای منحرف است. رسول خدا (ص) فرمود: «من به زودی از میان شما می روم، هر آینه در میان شما دو امانت سنگین و با ارزش باقی می گذارم کتاب خداوند و عترت خودم را و اینها از هم جدا نخواهند شد تا پای حوض به من برسند». پس معلوم است که هم شأن قرآن چیزی جز تفسیر قرآن و نمونه بودن برای عمل به قرآن نتواند بود و آثار وارده این دو امتیاز در اهل بیت (ع) جمع می باشد. روش تفسیر امام رضا (ع) در فهم آیات قرآن این است که بر عرف تکیه می کند و از تأویلات دور از ذهن و نامتناسب با سیاق عام و خاص آیات، دوری می فرماید. البته باید توجه داشت که مراد و معانی آیات قرآنی بر آنچه حروف و الفاظ آنها دلالت دارد، منحصر نیست و باید امور و نکات دیگری در نظر گرفته شود که از نظر ما پوشیده است برای دانستن آنها به کسانی که تأویل قرآن را می دانند، باید مراجعه شود. و اینان پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) او هستند، که مصداق قول حق تعالی در آیه شریفه «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» (آل عمران، ۷/۳)؛ «و تأویل آن را کسی جز خدا و راسخان در علم نمی داند» می باشد.

تفسیر اهل بیت (ع) دارای ویژگی آشکاری است. اهل بیت (ع) بسیاری از آیات را به وجود خودشان تفسیر می کنند و یا به دلالت و دوستی آنها و آنچه مربوط به آنان است، برگشت می دهند، و به این خاطر است که تطبیق مفاد آیه بر کامل ترین فردی می باشد که به آنان و آنچه تعلق به آنان دارد، برمی گردد. یعنی: تطبیق مفهوم نص بر بارزترین مصادیق آن. البته امام رضا (ع) کتابی در تفسیر ندارد و فقط تفسیر آیاتی را در پاسخ درخواست کنندگان بیان فرموده اند.

روایت شده روزی مأمون از امام (ع) تفسیر بعضی آیات را پرسید. برای نمونه چند روایت ذکر می شود:

۱. آیه: «نور»: «إِن هَلَالٌ گوید: از حضرت رضا (ع) تفسیر آیه: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (النور، ۲۴/۳۵) را پرسیدم فقال: «هَادٍ لِأَهْلِ السَّمَاوَاتِ وَهَادٍ لِأَهْلِ الْأَرْضِ» و فی روایة البرقی؛ «هدی من فی السماء و هدی من فی الارض» امام (ع) فرمود: «خدا هادی اهل آسمان ها و هادی اهل زمین است». و در روایت برقی آمده که: «خدا هدایت کننده آنچه در آسمان و آنچه در زمین است، می باشد». ۱۷

۲. آیه: «نجم»: عن الوشاء قال: سألتُ الرضا (ع) عن قول الله تعالى: «وَعَلَامَاتٌ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ» [النحل، ۱۶ / ۱۶] قال: «نحن العلاماتُ و النجمُ رسولُ الله (ص)؛ و شاءُ گوید: از حضرت رضا (ع) راجع به قول خداوند متعال که «و علاماتی گذاشت و به وسیله ستاره هدایت شوند» پرسیدم؟ فرمود: «ما علامات هستیم و ستاره رسول خدا (ص) می باشد». ۱۸

۳. امام رضا (ع) درباره قول خداوند متعال در آیه: «الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا» (الكهف، ۱۸ / ۱۰۱)؛ «کسانی که چشم هایشان از دیدن یاد من در پرده و پوشش بود و از یاد من غافل بودند و توانایی شنیدن هم نداشتند» پرسیدم؟ فرمود: «پرده مقابل چشم از یاد و توجه قلبی ممانعت نمی کند و یاد و توجه با چشم دیده نمی شود و لیکن خداوند کسانی که ولایت علی (ع) را قبول ندارند به افراد نابینا تشبیه نموده است زیرا گفتار پیامبر (ص) بر آنها سنگین و دشوار می آمد و نمی توانستند به آن سخنان گوش فرا دهند». ۱۹

۴. آیه: «نفی سبیل»: از امام در مورد این آیه سوال شد: «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» [النساء، ۴ / ۱۴۱]؛ «هیچ گاه برای کافران نسبت به مؤمنان راه تسلط باز نخواهد بود». امام فرمود: «یعنی: کافر نمی تواند مؤمن را در دلیل ایمان مغلوب کند و او را دلیلی نباشد که به سبب آن ظفر یابد و به تحقیق که حق تعالی خبر داده است از کفاری که پیامبران را به ناحق کشتند و با این که آنها را کشتند خدا برای کافران به زیان پیامبران دلیل و حجتی قرار نداده است». ۲۰

آثار امام رضا (ع):

آثاری در ابواب مختلف علوم و معارف، از امام رضا (ع) به ما رسیده که نه تنها دلایل کافی بر مراتب علمی این امام بزرگوار است. بلکه تفوق و برتری او را کاملاً به اثبات می رساند. یک حرکت فرهنگی منسجم از سوی اهل بیت (ع) و امامان شیعه وجود داشته تا اهل بیت (ع) را به عنوان محور فکری مسلمین معرفی کنند. آنان با توجه به موقعیت زمان و شرایطی که از نظر سیاسی بر جامعه حاکم بوده است، عمل می کردند آنان در دفاع از حقانیت اسلام، توجیهاات عقلی ارائه می دادند و در همین زمینه شاگردانی که رسالت

آنان دفاع عقلانی از دین و عقائد مذهب تشیع بود، تربیت شدند. آزادی سیاسی همراه با کار فرهنگی که با تضعیف بنی امیه و ابتدای روی کار آمدن بنی عباس در جامعه شروع شده بود، نتایج خود را به بار آورده بود.

این امام رضا (ع) بود که توانست ثابت کند که اهل بیت (ع) وارث علم پیامبر (ص) و مفسر واقعی کلام خدا و حامل سنت رسول الله می باشد و آنان اند که پناهگاه امت و راهنمای ملت و چراغ هدایت در ظلمت جهل و نادانی هستند.

در قسمتی از دوران امامت امام رضا (ع) به سبب جنگ های بین امین و مأمون و به دنبال آن مسأله ولایت عهدی امام رضا (ع) فرجی حاصل شد و احادیث و اخبار فراوانی از آن حضرت در دسترس دوستدارانش قرار گرفت.

محققین مجموعه مسائل در حدیث شیعه را به دو مفهوم دانسته اند.

اول: مسائل آزمونی. دوم: مسائل شرعی روزمره.

۱. مسائل آزمونی: آن دسته از مسائلی است که فقهای اصحاب ائمه (ع) به تدریج فراهم کرده و با استفاده از آن امامت، امامان شیعه را به آزمون می گذاشته اند. باید گفت: در خصوص این موضوع اصحاب اجماع و کارشناسان فقه و حدیث، سؤالات زیادی را به عنوان مسائل امتحانی تدوین کردند که مجموع آنها در عهد حضرت رضا (ع) به پانزده هزار و در عهد امام جواد (ع) به سی هزار مسأله شرعی بالغ شده بود.

۲. مسائل شرعی: آن دسته از سؤالاتی است که شیعیان در مقام انجام تکالیف دینی یا در برخورد با مخالفان خود به آن برخورد نموده و با شرفیابی به محضر ائمه (ع) یا از طریق مکاتبه، حکم آن را از امامان جویا می شده اند. مجموعه کتب و رسائلی که از امام رضا (ع) به ما رسیده در قالب مسائل شرعی، تفسیر، آیات الاحکام و ... است.

منهج تفسیری امام رضا (ع)

منهج در لغت؛ «منهج» به راه آشکار و گشاده معنا شده است.

منهج در اصطلاح: روش روشن در تعبیر از چیزی یا در انجام دادن کاری بر پایه

مبادی و نظام معین برای رسیدن به هدف مشخص.^{۲۱}

محققان معاصر، منهج تفسیری را این گونه تفسیر کرده اند: شیوه تفسیری خاصی

است که مفسر بر اساس افکار و عقائد و تخصص علمی یا مکتب تفسیری خود در تفسیر آیات قرآن به کار می‌گیرد. ۲۲

امام رضا(ع) و تفسیر همه معانی قرآن: با توجه به ادله عقلی، روایی، و تصریح آیات کریمه، بعد از حضرت رسول (ص) که آگاه به همه معانی و تفاسیر قرآن بودند، حضرت علی(ع) و ائمه هدی(ع) به معارف قرآن آگاه بودند و توان تفسیر همه آیات کریمه را داشته و هر سؤال تفسیری را پاسخگو بوده‌اند.

در هیچ خبر یا روایتی دیده نشده است که معنای آیه ای از قرآن را از آنان پرسند و آنان از پاسخ گویی ناتوان مانده باشند و این مطلب با توجه به ادله علم امام(ع) قطعی و تردید ناپذیر است. برخی از روایاتی که گذشت دلالت دارد، که همه تنزیل و تأویل قرآن و علوم و معارفی که حضرت علی(ع) از رسول خدا (ص) دریافت کرده به یازده امام بعد از ایشان، یکی پس از دیگری، منتقل شده و همه آن علوم در اختیار آنان قرار گرفته است. ۲۳. بر این اساس امام رضا(ع) بر تمام معانی و بواطن و تفاسیر قرآن آگاهی و علم کامل داشتند.

البته با توجه به شرایط حاکمان سیاسی زمان و استعداد و صلاحیت مردم از طرف دیگر تفسیر رسیده از امامان(ع) از نظر کمیت، متفاوت است. ولی معلوم نیست که در هیچ زمانی همه موانع برطرف و زمینه برای فراگیری تفسیر همه قرآن از امام فراهم شده باشد. از این روی نمی‌توان گفت همه قرآن را برای مردم تفسیر کرده‌اند. البته به میزانی که اوضاع مساعد بوده است. معانی قرآن را بیان می‌کرده و به تفسیر و بیان تأویل آن می‌پرداختند. و بخشی از آن در ضمن کتب روایی و تفسیری نقل و یا در کتب تفسیری روایی جمع آوری شده است. ۲۴. پس روایات و تألیفات منسوب به امام رضا(ع) در کتب مختلف تفسیری و روایی جمع شده و به دست ما رسیده است که در ادامه به روش تفسیری امام رضا(ع) اشاره ای مختصر می‌کنیم.

در روایات تفسیری امام رضا(ع) تفسیر آیات الهی به گونه متعارف آن و یا براساس آنچه که ما به آن تفسیر ظاهری و نه تطبیقی و تأویلی می‌گوییم چند گونه است:

اول: روش تفسیر قرآن با آیات قرآن. دوم: روش ماثور. سوم: روش عقلی. چهارم: روش تطبیقی. پنجم: روش تأویلی.

۱. روش قرآن به قرآن: در روایات امام رضا (ع) این شیوه تفسیر عبارتست از توضیح و کشف آیه ای به وسیله آیات هم لفظ و هم محتوا، تا آنجا که آیات می تواند روشنگر آیه ها، باشد نوبت به دیگر منابع نمی رسد. آغاز و چشم انداز تفسیر آیه باید آیات قرآن باشد^{۲۵}. دانشمندان زیادی از جمله ابن کثیر، زرکشی، علامه طباطبایی، طرفدار این نظریه اند.

تفسیر قرآن به قرآن در احادیث تفسیری امام رضا (ع): [در روایتی، پرسشگری از امام رضا (ع) می پرسد به ما گفته شده است که خداوند کلام و رؤیت را بین دو نفر از پیامبران تقسیم نموده است. کلام را نصیب حضرت موسی (ع) و رؤیت را بهره رسول خدا ساخته است؟ امام رضا (ع) از این برداشت که شائبه تجسم در آن وجود دارد. برآشفت و خداوند را از چنین انتسابی تنزیه نموده و فرمود: «آیا هیچ ارزشمندی می تواند باور نماید پیامبری مبلغ آیتی از قبیل «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (الشوری، ۴۲/۱۱) «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (الأنعام، ۶/۱۰۳) «لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا» (طه، ۲۰/۱۱۰) برای جهانیان باشد و پس بگوید من خداوند را به چشم محسوس خود دیدم و به صورت بشر مشاهده نمودم و علم من نسبت به او محیط گردد. راستی چرا پروا نکرده و چنین سخنانی بر زبان جاری می سازند»^{۲۶}.

۲. روش مأثور در روایات امام رضا (ع): مقصود از این روش این است که قرآن کریم را می توان به وسیله اخبار و روایات تفسیر کرد چراکه روایات به عنوان یکی از مهمترین منابع تفسیر به شمار می آید. یکی از ریشه دارترین شیوه های تفسیر قرآن، تفسیر روایی است. زیرا متصدی اصلی آن رسول خدا (ص) و متن اصلی آن روایاتی است که از آن بزرگوار به ما رسیده است. روایات امامان معصوم (ع) نیز مطابق حدیث ثقلین و سایر ادله ملحق به سنت است.

حسن بن عبدالله رازی از حضرت رضا (ع) از پدرانش از علی (ع) روایت کرده که فرمود: «آیه شریفه: «وَالسَّابِقُونَ» [الواقعة، ۵۶/۱۰] درباره من نازل شد»^{۲۷}. امام رضا (ع) از طریق پدرانش فرمود: «رسول خدا (ص) فرمود: «كُتِبَ لِي أَنْ أُنزِلَ إِذَا نَزَلَتْ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا» [الزلة، ۹۹/۱] را چهار مرتبه بخواند، مانند کسی که تمام قرآن را خوانده باشد»^{۲۸}.

امام رضا (ع) به اسنادش فرمود: «پدرم علی بن ابی طالب (ع) درباره قول خدای متعال

که می فرماید: «لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» (یوسف، ۲۴/۱۲)، فرمودند: زن عزیز مصر به نزد بت رفت و آن را پوشاند و سپس گفت: او می توانست ما را ببیند. یوسف از او پرسید: این چیست؟ گفت: خجالت کشیدم از این که این بت ما را ببیند. یوسف به او گفت: آیا از کسی که نمی شنود و نمی بیند و فایده و ضرری ندارد خجالت می کشی و از کسی که تمام چیزها را آفریده و همه چیز را می داند خجالت نمی کشی؟ این است قول خدای متعال که می فرماید: «بُرْهَانَ رَبِّهِ». ۲۹

۳. روش عقلی و اجتهادی در تفسیر امام رضا (ع): در بیان تفسیر اجتهادی گفته شده، آن دسته از تفاسیری است که مؤلف در آنها برای آشکار شدن معانی آیات، نوعی اجتهاد و تلاش علمی مناسب کرده است. ۳۰

در ذیل آیه «قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ» (الأنعام، ۱۹/۶) امام رضا (ع) فرمودند: «برای مردم در توحید سه روش وجود دارد: نفی، تشبیه، و اثبات بدون تشبیه. پس روش نفی جایز نیست. و روش تشبیه هم جایز نیست. برای این که خدای متعال شبیه هیچ چیز نیست. و راه در روش سوم اثبات بدون تشبیه است». ۳۱

علامه طباطبایی این سه روش را این چنین توضیح داده است: مراد از روش نفی؛ نفی معانی صفات از خدای متعال است همان گونه که معتزله این روش را اتخاذ کردند و در معنای آن برگشت صفات ثبوتیه به نفی آنچه مقابل آن است مانند قول به این که معنای قادر این است که عاجز نیست و معنای عالم این است که جاهل نیست. مگر این که رجوع شود به آنچه که امام (ع) در روش سوم تذکر داده است. مراد از روش تشبیه این است که خدای متعال را به غیر او تشبیه کنند و مانند او چیزی نیست. یعنی: ثابت می شود برای او صفتی که معنای آن محدود است، صفتی که او را از غیر او جدا می کند به طوری که اگر قدرت او مانند قدرت ما باشد و اگر همه صفات او مانند صفات ما باشد و احتیاج او مانند احتیاج ما باشد پس واجب نخواهد بود و خدا برتر از این است. و مراد از روش اثبات بدون تشبیه این است که برای او اصل معنای صفت ثابت شود و نفی کند از او خصوصیتی را که مقارن اوست در ممکنات مخلوقه، یعنی: صفت ثابت می شود و حد نفی می گردد». ۳۲

درباره آیه شریفه: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ» (النساء، ۱۴۲/۴) امام رضا (ع) در تفسیر

این آیه کریمه فرمود: «خدای تبارک و تعالی خدعه نمی کند، اما مجازات می کند آنها را برای جزای خدعه شان». ۳۳

امام در تفسیر آیه: «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ» (المطففين، ۱۵/۸۳) می فرماید: «این که خداوند می فرماید: کفار از پروردگارشان پوشیده نشده اند منظور پوشش مکانی نیست که خداوند در مکانی است و پرده ای بین او و کفار خواهد بود زیرا خداوند مکان ندارد بلکه منظور این است که آنها به واسطه کردار ناپسند خود از ثواب پروردگارشان محرومند». ۳۴

۴. روش تطبیقی در روایات امام رضا (ع): در تعریف این روش گفته شده: تفسیر قرآن از راه بیان مصادیق، خود یکی از روش های تفسیری است و این روش تنها از راه اهل بیت (ع) و با توجه به قواعد اصولی که از سوی آنان رعایت شده است امکان پذیر است». ۳۵ از ابومحمد رازی از حضرت رضا (ع) روایت شده که آن جناب فرمود: آیه شریفه: «الَّذِينَ يُتَفَقَّهُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً» (البقرة، ۲/۲۷۴) در شأن علی (ع) فرود آمد. ۳۶ مرزبان قمی گوید از حضرت رضا (ع) پرسیدم معنای: «شَهَدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا...» (آل عمران، ۱۸/۳) چیست؟ فرمود: «یعنی: امام». ۳۷

۵. روش تأویلی در روایات امام رضا (ع): لازم به ذکر است منظور از تأویل، مدلول لفظ حقائق و واقعیت هایی است باطنی و فراتر از معنای ظاهری الفاظ و بالاتر از درک عامه و در دیدگاه برخی دیگر تأویل، مقوله ای لفظی نبوده بلکه از امور خارجی عینی است. باید توجه داشت که این گونه تأویلات مخصوص معصومین (ع) و پاکان است. در بیانات امام رضا (ع) روایاتی یافت می شود که تأویل آیات را بیان کرده اند، روشی که نوعی رهیافت به درک آیه است.

حسین بن خالد گوید: از حضرت رضا (ع) پرسیدم آیه: «وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (الأنعام، ۵۹/۶)؟ حضرت فرمود: «(وَرَقَةً) کودکی است که از شکم مادرش سقط شده باشد و در هنگام سقط فریادی نکند». گفتم: «وَلَا حَبَّةٌ» چیست؟ فرمود: «فرزندی است که در شکم مادرش باشد و قبل از این که موعدهش باشد سقط کند و در هنگام سقط فریاد برآورد». راوی گوید. عرض کردم: «وَلَا رَطْبٌ» چه معنا دارد؟ فرمودند: «مضغه است و این هنگامی است که نطفه در

رحم جای گیرد قبل از این که هیکل بچه به کمال برسد». گوید «وَلَا يَابِسُ» چه معنی دارد؟ فرمود: «کودکی که به کمال رسیده باشد و تمام اعضا و جوارح او پیدا باشد». گفتیم: «فی کتاب مبین» چیست؟ فرمود: «در نزد امام مبین است». ۳۸

محمد بن فضیل گوید از حضرت رضا پرسیدم تفسیر «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ» (یونس، ۵۸/۱۰) را بیان فرمایید؟ فرمود: «به ولایت محمد و آل محمد بهترین خیرها را مردم در دنیا به دست خواهند آورد». ۳۹

-
۱. علی بن موسی (ع) امام رضا (ع) «محمد زاده» / ۴۸۹ . ۲۲. الکافی، ۱/ ۲۸۴ .
۲. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۰۷ . ۲۳. مکاتیب تفسیری، ۱/ ۷۷ .
۳. همان/ ۳۰۹ . ۲۴. روش ها و گرایش های تفسیری / ۶۷ .
۴. همان، ۲/ ۳۰ . ۲۵. مکاتیب تفسیری «بابائی»، ۱/ ۱۸ .
۵. همان، ۱/ ۳۰۵ . ۲۶. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۱۵-۱۶ .
۶. همان/ ۳۰۷ . ۲۷. همان/ ۳۷۶ .
۷. همان، ۲/ ۱۲۲ . ۲۸. همان/ ۳۰۶ .
۸. همان، ۱/ ۳۲۳ . ۲۹. همان/ ۳۷۴؛ پژوهشی دقیق در زندگانی امام علی بن موسی الرضا (ع) «شریف القرشی»، ۱/ ۴۰۳ .
۹. همان، ۳۲۹ . ۳۰. مکاتیب تفسیری، ۱/ ۲۵ .
۱۰. همان، ۳۰۳ . ۳۱. مسند الامام الرضا (ع)، ۲/ ۱۲۳ .
۱۱. تفسیر عیاشی، ۱/ ۱۶۶ . ۳۲. المیزان، ۷/ ۴۱ .
۱۲. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۲۴ . ۳۳. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۱۸؛ پژوهشی دقیق در زندگانی امام علی بن موسی الرضا (ع)، ۱/ ۴۵۷ .
۱۳. همان/ ۳۴۸ . ۳۴. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۸۱ .
۱۴. همان/ ۳۵۱ . ۳۵. المیزان، ۱/ ۱۴ .
۱۵. همان، ۳۱۶؛ تفسیر عیاشی، ۱/ ۱۱۷ . ۳۶. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۲۳ .
۱۶. مقدمه تفسیر التبیان . ۳۷. همان/ ۳۲۴ .
۱۷. مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۵۹ . ۱۸. الکافی، ۱/ ۱۵۶؛ مسند الامام الرضا (ع)، ۱/ ۳۴۰ .
۱۹. عیون أخبار الرضا (ع)، ۱/ ۱۳۶ . ۳۸. همان/ ۳۳۰-۳۳۱ .
۲۰. همان، ۲/ ۴۵۳ . ۳۹. همان/ ۳۴۱ .
۲۱. المنهج الأثری فی تفسیر القرآن الکریم «أبو طبره»/ ۲۳ .